

بررسی آثار روش‌های خصوصی‌سازی

بر صنعت بیمه ایران

محمد کریمی*، علی چشمی**

تاریخ دریافت ۸۹/۱۰/۲۱ | تاریخ پذیرش ۸۹/۱۲/۱۰

کشورها برای رفع معضل ناکارایی بنگاه‌های دولتی، به خصوصی‌سازی روی آوردند. دو حالت حادی برای خصوصی‌سازی، روش چین و روش روسیه است. در روش چین که به آن «خصوصی‌سازی از پایین» نیز گفته می‌شود، بازارها برای ورود بنگاه‌های خصوصی آزاد می‌شود ولی در روش روسیه، خصوصی‌سازی با واگذاری گسترده مالکیت دولتی همراه است. برنامه خصوصی‌سازی صنعت بیمه ایران که از سال ۱۳۷۹ شروع شد، به صورت خصوصی‌سازی از پایین بود تا اینکه از سال ۱۳۸۸ با قانون اجرای سیاست‌های کلی اصل (۴۴) قانون اساسی، خصوصی‌سازی با واگذاری مالکیت شرکت‌های بیمه دولتی نیز در این صنعت ادامه یافت. در این مقاله، نشان داده می‌شود که روش خصوصی‌سازی از پایین در صنعت بیمه ایران توانسته است با گسترش رقابت، نتایج مفیدی را برای این صنعت به دنبال داشته باشد. زیرا حجم فعالیت‌های بیمه‌ای را گسترش داده، محصولات صنعت بیمه کشور را متنوع کرده، با ایجاد رقابت حتی بر برخی شاخص‌های عملکردی شرکت‌های بیمه دولتی تأثیر مثبت داشته است. در حالی که واگذاری مالکیت بنگاه‌های بیمه دولتی (هرچند هنوز در ابتدای راه است) فقط بنگاه‌های بیمه دولتی را از طریق نهادهای شبه‌دولتی به صورت ظاهری به غیردولتی تبدیل کرده، مدیریت دولتی در این بنگاه‌ها ادامه یافته و این خصوصی‌سازی هنوز بر کارایی آنها تأثیر محسوسی نداشته است.

* دانشجوی دکتری اقتصاد، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد نیشابور، عضو هیئت علمی گروه مدیریت؛

E-mail: karimi.740@gmail.com

** دانشجوی دکتری اقتصاد، دانشگاه تهران، پژوهشگر گروه بودجه دفتر مطالعات برنامه و بودجه مرکز پژوهش‌های

مجلس شورای اسلامی؛

E-mail: cheshomi@ut.ac.ir

بنابراین پیشنهاد می‌شود به منظور تکمیل برنامه خصوصی سازی صنعت بیمه در کشور، این اقدامات متعاقب در دستور کار قرار گیرد: واگذاری مالکیت بنگاه‌های بیمه‌ای در راستای گسترش رقابت و افزایش کارایی آنها انجام شود، برای بهره‌مندی بیشتر از نتایج خصوصی سازی از پایین، آزادسازی و مقررات زدایی در صنعت بیمه در چارچوب اصلاح نهاد تنظیم مقررات آن ادامه یابد، در راستای برابری محیط فعالیت بنگاه‌های بیمه‌ای همانند بنگاه‌های بیمه خصوصی برای شرکت‌های بیمه دولتی نیز محدودیت‌های سخت بودجه‌ای برقرار شود و بازارهای مرتبط با صنعت بیمه گسترش یابد.

کلیدواژه‌ها: روش‌های خصوصی سازی؛ رقابت؛ ساختار - رفتار - عملکرد؛ صنعت بیمه؛
بنگاه بیمه دولتی

مقدمه

اجرای برخی از برنامه‌های مربوط به سیاست‌های کلی اصل (۴۴) قانون اساسی، مانند آزادسازی و خصوصی‌سازی، از سال‌ها قبل شروع شده است. مطالعه نتایج اجرای این سیاست‌ها در صنایع منتخب مانند صنعت بیمه می‌تواند دستاوردهای مهمی برای اجرای موفقیت‌آمیز خصوصی‌سازی در سال‌های پیش‌رو داشته باشد. نگاهی به صنعت بیمه ایران نشان می‌دهد که با وجود پیشرفت‌های اخیر هنوز این صنعت از وضعیت مناسبی نسبت به سایر کشورها برخوردار نیست. زیرا شاخص‌های عملکرد صنعت بیمه پایین، ترکیب حق بیمه دریافتی نامناسب، ساختار مدیریت دارایی‌های این صنعت ناکارآمد و سهم آن از پس‌انداز ملی کم است. دلایل متعددی درباره توسعه‌نیافتگی صنعت بیمه ایران ذکر می‌شود؛ از جمله دولتی و انحصاری بودن بازار بیمه، فضای کسب و کار غیررقابتی، وجود قوانین و مقررات دست‌وپاگیر دولتی و نظام تنظیم مقررات سنتی.

خصوصی‌سازی با ایجاد و گسترش رقابت یکی از مهم‌ترین راهکارهای مقابله با توسعه‌نیافتگی صنعت بیمه است. به‌طور کلی، خصوصی‌سازی به چهار روش می‌تواند انجام گیرد: خصوصی‌سازی برخی فعالیت‌ها (برون‌سپاری)^۱، مشارکت بخش دولتی و خصوصی^۲، خصوصی‌سازی از طریق واگذاری مالکیت دولتی^۳ و خصوصی‌سازی از پایین^۴. اگر خصوصی‌سازی به معنای بزرگ‌تر و گسترده‌تر شدن فعالیت‌های بخش خصوصی نسبت به فعالیت‌های بخش دولتی تعریف شود، این کار با کوچک‌تر شدن فعالیت‌های بخش دولتی و یا با بزرگ‌تر شدن فعالیت‌های بخش خصوصی امکان‌پذیر است.

روش خصوصی‌سازی در صنعت بیمه ایران، که از سال ۱۳۷۹ شروع شد، را می‌توان خصوصی‌سازی از پایین دانست که به آزادسازی صنعت بیمه نیز مشهور است. خصوصی‌سازی از پایین معمولاً در صنایعی انجام می‌شود که صنعت ابتدا کاملاً در اختیار

-
1. Outsourcing
  2. Public Private Partnership (PPP)
  3. Privatization Through Sale of State Property
  4. Privatization from Below

دولت قرار دارد و در این روش به بخش خصوصی اجازه داده می‌شود تا وارد صنعت شود. این اجازه ورود باعث می‌شود رقابت در بازار بیشتر شود. بنابراین، این روش خصوصی‌سازی در ابتدا رقابت مقداری در بازار بیمه ایجاد می‌کند و سپس به‌طور فزاینده رقابت قیمتی را در بازارهای مرتبط با بنگاه‌های بیمه مانند بازار رشته‌های مختلف بیمه، نیروی انسانی، تأمین مالی و دارایی‌ها گسترش خواهد داد. در نتیجه، این رقابت بر عملکرد بنگاه‌های بیمه خصوصی و حتی دولتی و کل بازار بیمه تأثیر خواهد داشت.

روش خصوصی‌سازی با واگذاری مالکیت شرکت‌های بیمه دولتی، از سال ۱۳۸۸، بر مبنای قانون اجرای سیاست‌های کلی اصل (۴۴) قانون اساسی شروع شد. بنابراین، می‌توان نتایج این دو روش خصوصی‌سازی در صنعت بیمه را در کنار یکدیگر مقایسه و ارزیابی کرد. در این مقاله، نخست با استفاده از نظریه ساختار - رفتار - عملکرد^۱ سازوکار و نتایج احتمالی حاصل از دو روش خصوصی‌سازی از پایین و خصوصی‌سازی با واگذاری مالکیت مقایسه خواهد شد. سپس سوابق خصوصی‌سازی در صنعت بیمه کشور ذکر می‌شود. در پایان با استفاده از آمار مربوط به سال‌های ۱۳۷۶ تا ۱۳۸۶ برخی آثار خصوصی‌سازی از پایین در صنعت بیمه کشور بر حجم فعالیت‌های صنعت بیمه، تنوع بخشی به محصولات صنعت بیمه و عملکرد بنگاه‌های دولتی صنعت بیمه تحلیل خواهد شد. به این منظور، سهم شرکت‌های بیمه خصوصی از کل حق بیمه در بازار بیمه کشور به‌عنوان معیاری برای نشان دادن درجه خصوصی‌سازی از پایین در صنعت بیمه انتخاب شده، ارتباط آن با شاخص‌های عملکردی مرتبط ارزیابی شده است. همچنین آثار خصوصی‌سازی با واگذاری مالکیت در سال‌های اخیر نیز بر عملکرد شرکت‌های واگذار شده تحلیل می‌شود.

۱ ارتباط خصوصی‌سازی با عملکرد بنگاه‌ها

در این قسمت، مبانی نظری و شواهد تجربی مربوط به ارتباط خصوصی‌سازی با عملکرد بنگاه‌ها به‌طور خلاصه معرفی می‌شود.

۱-۱ کارایی مالکیت دولتی در مقابل مالکیت خصوصی

مباحث نظری درباره دخالت دولت در اقتصاد، مبتنی بر قضیه اساسی اقتصاد رفاه است. طبق این قضیه «یک تعادل رقابتی، بهینه پارتو است، اگر تأثیرات خارجی در تولید یا مصرف نباشد، محصول یک کالای عمومی نباشد، ساختار بازار انحصاری نباشد و هزینه‌های اطلاعات پایین باشد». بنابراین، پایه نظری برای دخالت دولت در اقتصاد، برقراری کارایی پارتو است، در جایی که بازارها شکست می‌خورند یعنی یکی از این فروض فوق نقض می‌شود. لذا دولت‌ها در قرن اخیر برای حل مشکلات ناشی از شکست بازار، انحصارات طبیعی و دیگر انحصارات را مقررات‌گذاری کردند یا مالک شدند، برای رفع آثار خارجی دخالت کردند (از قبیل مقررات‌گذاری بر آلودگی) و به تهیه کالاهای عمومی (نظیر دفاع ملی و آموزش) اقدام کردند. همچنین دخالت دولت در اقتصاد به دلیل دغدغه‌های بازتوزیعی نیز گسترش یافت. اما خصوصی‌سازی، پاسخی به ناکارایی مالکیت و مقررات دولتی بود. یعنی هنگامی که دولت در حداکثرسازی رفاه اجتماعی به دلیل ناکارایی شکست خورد. این شکست دولت به دلایل ذیل است (مگینسون و نتر^۱، ۲۰۰۱: ۱۲۱-۱۱۹):

طبق نظریه کارگزاری^۲ دولت‌ها در بنگاه‌ها، اهداف فراوانی غیر از حداکثرسازی ثروت و سود را پیگیری می‌کنند. این اهداف می‌تواند به‌طور معناداری کارایی عملیاتی بنگاه‌های دولتی را کاهش دهد و تدبیر امور در بنگاه‌های دولتی را تضعیف کند. حتی اهداف دولت، به‌عنوان مثال درباره بهبود کارایی و حداکثرسازی رفاه اجتماعی، می‌تواند با یکدیگر ناسازگار باشد.

برخی مانند کورنای^۳ و دیگران (۲۰۰۳) معتقدند منبع اصلی ناکارآمدی در بنگاه‌های دولتی، حتی در حالتی که این بنگاه‌ها درآمد محدودی دارند، ریشه در این دارد که دولت به آنها اجازه می‌دهد به تأمین مالی دولت اتکا کرده و محدودیت‌های آسان بودجه‌ای^۴

---

1. Megginson and Netter
2. Agency Theory
3. Kornai
4. Soft Budget Constraints

داشته باشند. همچنین دولت اجازه نمی‌دهد تا بنگاه‌های دولتی ورشکست شوند. بنابراین نظامی که بازارها بر بنگاه‌های خصوصی تحمیل می‌کنند و ترس از شکست‌های مالی برای بنگاه‌های دولتی اهمیت کمتری دارد.

در مکتب انتخاب عمومی^۱ اعتقاد بر این است که ساختار انگیزه‌های موجود در بخش عمومی باعث ناکارایی می‌شود. به همین دلیل است که هزینه‌های تولید در بخش عمومی بالاست و شرکت‌های دولتی به یارانه نیاز پیدا می‌کنند. زیرا نفوذ دیوان‌سالاران و سیاست‌مداران در مدیریت شرکت‌های دولتی با تولید کارا ناسازگار نیست و انگیزه‌های آنان به دخالت ناکارا در مدیریت شرکت‌ها منجر می‌شود (کولیس و جونز، ۱۹۹۸: ۲۷۲-۲۷۱).

در نظریه حقوق مالکیت، استدلال می‌شود که اگر شرکت‌ها تحت مالکیت سهام‌داران خصوصی باشند، این سهام‌داران انگیزه کافی دارند تا با کنترل‌های خود اتخاذ تصمیمات کارا توسط مدیران را تضمین کنند. زیرا حتی اگر دولت و ملت، درباره حداکثرسازی سود به‌عنوان هدف بنگاه دولتی، توافق کنند، نوشتن قراردادهای کاملی که به‌طور کافی، انگیزه‌های مدیران را به این هدف پیوند دهد، دشوار است. مالکان بنگاه‌های عمومی (کل شهروندان یک ملت) توانایی اندکی دارند تا قراردادهای کاملی با مدیرانشان بنویسند زیرا مالکیت پراکنده سبب می‌شود پیوند دادن انگیزه‌های مدیران به بازدهی حاصل از تصمیماتشان، دشوار شود. طبق این مباحث، تفاوت در عملکرد بنگاه‌های دولتی و خصوصی به این دلیل است که دامنه وسیع‌تری از ابزارهای نظارتی در مالکیت خصوصی وجود دارد (مگینسون و نتر، ۲۰۰۱: ۱۲۲).

برخی مانند ششینسکی^۲ (۱۹۹۹) استدلال می‌کنند که اثر خصوصی‌سازی بر کارایی به درجه شکست بازار بستگی دارد. یعنی، خصوصی‌سازی در آن دسته از بنگاه‌های دولتی اثر دارد که در بازارهای رقابتی فعالیت می‌کنند یا در بازارهایی که به‌سرعت می‌تواند رقابتی

---

1. Public Choice
2. Sheshinski

شود. در واقع، تأثیرات رقابت به قدری می‌تواند قوی باشد که ممکن است بنگاه‌های دولتی در مقابل فشارهای بازار، کارایی تولیدی را بدون تغییر مالکیت هم، افزایش دهند. انگیزه مهم در خصوصی‌سازی، کمک به توسعه بازارهای عوامل تولید و محصولات و نیز بازار اوراق بهادار است. در حالی که کارآمدی برنامه خصوصی‌سازی و کارآمدی خود بازارها به‌طور هم‌زمان تعیین می‌شود. در اقتصادهای در حال گذار، کاملاً روشن است که موفقیت خصوصی‌سازی به قدرت بازارها در اقتصاد، قدرت بخش خصوصی موجود و به عوامل نهادی مانند حمایت از سرمایه‌گذاران بستگی دارد. در عوض، خصوصی‌سازی می‌تواند توسعه نهادهایی را تحریک کند که عملکرد بازار را بهبود می‌بخشند. با این حال، درباره تأثیرات خصوصی‌سازی بر کارایی دو سؤال مهم وجود دارد (کولیس و جونز، ۱۹۹۸: ۲۷۳-۲۷۲):

نخست، اگر خصوصی‌سازی سودآوری را افزایش دهد، آیا بدین معناست که تولید کارا تر شده است؟ برابر دانستن سود با کارایی، درست نیست. زیرا معمولاً صنایع دولتی دارای انحصار طبیعی یا قانونی هستند و پس از خصوصی‌سازی با افزایش قیمت انحصاری خود می‌توانند سود را افزایش دهند بدون اینکه کارایی تولیدی را افزایش دهند.

دوم، آیا خصوصی‌سازی با انتقال مالکیت شرکت‌های دولتی به بخش خصوصی لزوماً کارایی را افزایش می‌دهد؟ لزومی ندارد انگیزه‌های بخش خصوصی از طریق تغییر مالکیت، کارایی شرکت‌ها را افزایش دهد. زیرا این استدلال که سهام‌داران خصوصی؛ مدیران شرکت‌ها را برای عملکرد کارا تحت فشار قرار می‌دهند جای سؤال است. چرا که هر سهام‌دار با توجه به میزان سهام خود احتمالاً به اندازه لازم انگیزه و توانایی ندارد که هر روز مجمع عمومی سهام‌داران را برگزار و مدیریت مرسوم را مورد سؤال قرار دهد.

مباحث فوق بیانگر این هستند که صرفاً انتقال مالکیت از بخش دولتی به بخش خصوصی، افزایش کارایی را تضمین نمی‌کند. بنابراین، تا جایی که خصوصی‌سازی رقابت را ارتقا می‌دهد می‌تواند آثار مهمی بر کارایی داشته باشد. به همین دلیل برای بهبود کارایی

لازم است که بر رقابت تأکید بیشتری شود. بنابراین مسئله مهم در خصوصی سازی یک صنعت این است که کدام روش خصوصی سازی بهتر می تواند رقابت در بازار یک محصول را افزایش دهد؟ برای پاسخ گویی می توان از نظریه «ساختار - رفتار - عملکرد» استفاده کرد.

۱-۲ نظریه ساختار - رفتار - عملکرد

هر بازار دربرگیرنده سه عنصر ساختار، رفتار و عملکرد است که بسته به ماهیت و نحوه ارتباط این عناصر با یکدیگر شکل، نوع و سازمان بازار مشخص می شود (Douma and Schreuder, 1998: 151-158).

۱-۲-۱ ساختار بازار

ساختار به معنای شکل و چگونگی قرار گرفتن اجزای مختلف یک کل است. ساختار آن دسته از خصوصیات سازمانی بازار است که با شناسایی آنها می توان ماهیت قیمت گذاری و رقابت در بازار را مشخص کرد. مهم ترین خصوصیات سازمانی بازار شامل درجه تمرکز فروشندگان، درجه تمرکز خریداران، تفاوت کالا و شرایط ورود است. مفهوم بازار رقابت کامل که در دنیای واقعی به سختی دست یافتنی است مهم ترین نقش را به درجه تمرکز فروشندگان می دهد. درحالی که طبق نظریه بازارهای رقابت مند بامول^۱ (۱۹۸۲) حتی هنگامی که در بازار تعداد کمی عرضه کننده وجود دارد، اگر ورود و خروج آزاد باشد، باز هم رقابت اثر خود را نشان می دهد. از این رو این پتانسیل ورود بنگاه های جدید است که رقابت را به وجود می آورد. بنابراین طبق این نظریه، شرایط ورود به یک بازار نسبت به سایر خصوصیات از نقش تعیین کننده تری در میزان رقابت در بازار برخوردار است.

---

1. Baumol

۱-۲-۲ رفتار بنگاه‌ها در بازار

رفتار در بازار، در واقع الگویی است که بنگاه‌ها برای تطبیق خود با شرایط بازار به کار می‌گیرند. هر بنگاهی در ارتباط با سیاست‌های تولیدی، قیمتی و تبلیغاتی خود و نحوه همکاری و یا رقابت با بنگاه‌های رقیب رفتار خاصی را در پیش می‌گیرد. برای مثال ممکن است بنگاه‌ها ائتلاف کنند، یا میزان تولید و قیمت خود را با توجه به حدسشان از رفتار سایر بنگاه‌ها تعیین کنند و یا ممکن است به صورت تقابلی، قیمت تعیین کنند.

۱-۲-۳ عملکرد بازار

مجموعه آثار و نتایجی که از فعالیت‌های اقتصادی ناشی می‌شود عملکرد نام دارد. عملکرد اقتصادی به دلیل فعالیت‌های متنوع بنگاه‌ها دارای سه بعد مجزاست. بعد اول، هر بنگاه به عنوان خریدار منابع و نیروی انسانی در بازار نهاده‌ها و نیروی کار اقدام به خرید می‌کند. بعد دوم، عملکرد بنگاه‌ها به سازمان‌دهی امر تولید و هماهنگی نیروی انسانی و ابزارآلات و دیگر نهاده‌ها و انتخاب فناوری و روش تولید و سامان بخشیدن به مسائل مالی مربوط می‌شود. بعد سوم، خرید و فروش در بازار کالا و خدمات است. انحراف قیمت از هزینه نهایی یکی از جنبه‌های مهم عملکرد بنگاه است. هرچه قیمت بزرگ‌تر از هزینه نهایی باشد فعالیت اقتصادی سودآورتر خواهد بود.

در باره جهت علیت عناصر سه گانه بازار بین مکاتب مختلف اقتصادی توافقی وجود ندارد. برخی با عنوان ساختارگراها^۱ (یا مکتب هاروارد) ساختار را علت و در مقابل رفتار - عملکرد را معلول و ناشی از چگونگی ساختار می‌دانند. در حالی که اقتصاددانان مکتب شیکاگو - یو. سی. ال. ای جهت علیت را از عملکرد به رفتار - ساختار می‌دانند. در این خصوص دیدگاه‌ها کاملاً متنوع و متناقض است.

در بخش عمده‌ای از شرکت‌های دولتی، ساختار بازار و رفتار بنگاه‌ها تا حدود زیادی

ناشی از تصمیمات دولت است. به گونه‌ای که می‌توان گفت ساختار و رفتار، از پیش تعیین شده است. بنابراین می‌توان جهت‌علیت را در شرکت‌های دولتی از ساختار به سمت رفتار و عملکرد دانست. ساختار بازارهای مرتبط با این شرکت‌ها به این صورت است که رقابت آنها در بازار کالا، در بازارهای سرمایه در بازارهای نیروی کار محدود است و این شرکت‌ها از فشارهای رقابتی و از ورشکستگی نگرانی ندارند (فاتحی‌زاده، ۱۳۸۷: ۴۴-۴۱).

جدول ۱ عناصر بازار: ساختار - رفتار - عملکرد

عملکرد بازار	رفتار در بازار	ساختار بازار
● سودآوری	● ائتلاف بین بنگاه‌ها	● درجه تمرکز فروشندگان
● رشد تولید	● راهبرد قیمت‌گذاری	● درجه تمرکز خریداران
● اشتغال	● راهبرد تولیدی	● تفاوت کالا
● پیشرفت فناوری	● تصمیم‌های بنگاه برای بهبود کیفیت و یا تغییر طرح محصول	● شرایط ورود
	● سیاست‌های ارتقای فروش مانند تبلیغات	

۱-۳ رابطه روش‌های خصوصی‌سازی با عملکرد بنگاه‌ها

خصوصی‌سازی در معنای عام، افزایش سهم فعالیت‌های بخش خصوصی در کل اقتصاد است. این کار می‌تواند با کوچک‌تر شدن فعالیت‌های بخش عمومی انجام شود و یا بدون کوچک کردن اندازه بخش عمومی با افزایش فعالیت‌های بخش خصوصی تحقق یابد. بنابراین، خصوصی‌سازی عبارت از فرایندی است که طی آن وظایف و یا دارایی‌های دولتی به بخش خصوصی انتقال داده می‌شود. در برخی از روش‌های خصوصی‌سازی، انتقال مالکیت وجود دارد و در برخی دیگر هیچ‌گونه انتقالی انجام نمی‌گیرد بلکه نقش بخش خصوصی در اقتصاد بیشتر می‌شود.

روش‌های متفاوتی برای خصوصی‌سازی وجود دارد که در هر روش میزان مشخصی

از ریسک تجاری بین دولت و سرمایه‌گذاران خصوصی توزیع می‌شود. هر روشی نیازمند زمان متفاوتی برای دوره خصوصی‌سازی است. انتخاب روش خصوصی‌سازی به نوع و ویژگی‌های شرکت یا بخشی که می‌خواهد خصوصی شود، محیط نهادی و قانونی، انتخاب‌های سیاستی و اهدافی که دنبال می‌شود بستگی دارد. علاوه بر این انتخاب روش خصوصی‌سازی تحت تأثیر عوامل سیاسی نیز هست. با این شرایط، روش‌های خصوصی‌سازی را می‌توان در چهار دسته کلی خلاصه کرد که هر کدام روش‌های اجرایی متفاوتی دارند (مگینسون و نتر، ۲۰۰۱: ۱۳۹-۱۳۷):

۱-۳-۱ خصوصی‌سازی برخی فعالیت‌ها (برون‌سپاری)

فعالیت‌های یک سازمان به دو طریق می‌تواند سازمان‌دهی شود: بخرد یا بسازد.^۱ خصوصی‌سازی در این روش بدین مفهوم است که به جای اینکه کالا و خدمات مورد نیاز سازمان دولتی توسط خود سازمان ساخته شود روی خرید این کالاها و خدمات از بازار تأکید شود. این روش خصوصی‌سازی بیشتر در مواردی به کار می‌رود که دولت قصد ندارد فعالیت اصلی سازمان را به بخش خصوصی واگذار کند.

۱-۳-۲ مشارکت بخش دولتی و خصوصی

مشارکت بخش دولتی و خصوصی با روش‌های متنوعی قابل اجراست که هر کدام شرایط و الزامات ویژه‌ای برای طرف خصوصی و طرف دولتی دارد. در این روش خصوصی‌سازی، معمولاً سرمایه‌گذاری از سوی بخش خصوصی انجام می‌شود و در مقابل دولت اختیار مدیریت را به سرمایه‌گذار تفویض می‌کند، غالباً با این چشم‌انداز که پس از گذشت مدت زمانی مشخص از بهره‌برداری، مالکیت آن به دولت منتقل شود. این شیوه خصوصی‌سازی بیشتر در بخش‌های زیربنایی مانند حمل‌ونقل به کار می‌رود.

۱-۳-۳ واگذاری مالکیت دارایی‌های دولتی به بخش خصوصی

این نوع از خصوصی سازی، یعنی انتقال دارایی‌های دولت به بخش خصوصی، ساده‌ترین و شایع‌ترین روش است. اخیراً روند رو به رشدی از فروش تمام یا بخشی از شرکت‌های دولتی به بخش خصوصی وجود داشته است.

۱-۳-۴ خصوصی سازی از پایین (آزادسازی و مقررات زدایی)

منظور از آزادسازی فراهم کردن مشارکت بخش خصوصی در فعالیت‌های خاصی است که تا پیش از این دولتی بوده‌اند. این رویه به رقابت میان فعالان بخش‌های خصوصی و دولتی منتهی می‌شود و از این رو می‌تواند مقدم بر خصوصی سازی باشد. بخش دولتی پس از آزادسازی مجبور است برای بقا درصدد دستیابی به سطوحی از کارایی بخش خصوصی باشد. آزادسازی به دلیل اینکه می‌تواند با هزینه‌های کمتری باعث ایجاد رقابت شود جانسین بسیار مؤثری برای خصوصی سازی با روش واگذاری مالکیت شرکت‌ها محسوب می‌شود. این آزادسازی می‌تواند در اجازه ورود به بازار و تأسیس بنگاه جدید در صنعت، اجازه مبادله در بازار محصول، آزادی صادرات و واردات محصول، مقررات زدایی از تأسیس و فعالیت بنگاه‌ها در بازار و تسهیل نظام تأمین مالی، تأمین نیروی انسانی و سایر بازارهای مرتبط با فعالیت بنگاه باشد.

اکنون می‌توان تأثیرات دو روش خصوصی سازی (خصوصی سازی از پایین و خصوصی سازی با انتقال مالکیت) را بر میزان رقابت در بازار نشان داد. با توجه به چارچوب نظریه ساختار - رفتار - عملکرد (جدول ۱) تأثیرگذاری خصوصی سازی بر بازار بیشتر از طریق عنصر ساختار خواهد بود. اگر خصوصی سازی فقط با انتقال مالکیت از دولت به بخش خصوصی انجام شود نتیجه به این صورت خواهد بود:

۱. تغییر مالکیت به‌طور مستقیم بر هیچ‌یک از اجزای عناصر سه‌گانه بازار اثری نخواهد داشت.
۲. ماهیت سهام‌داران تغییر خواهد کرد و این سهام‌داران در کوتاه‌مدت فقط می‌توانند مدیران شرکت را تغییر دهند. البته در موارد بسیاری با توجه به تجربه خصوصی سازی در

شرکت‌های دولتی ایران این امر تحقق پیدا نکرده است. زیرا سهام‌داران بخش خصوصی، سهام‌دار اقلیت در شرکت خصوصی شده بوده‌اند.

۳. سهام‌داران خصوصی اگر بتوانند مدیران شرکت را تغییر دهند برای تغییر دیگر روابط درونی و بازاری شرکت با محدودیت‌های قانونی و ساختاری متعددی روبه‌رو خواهند بود. به‌عنوان مثال، در کوتاه‌مدت سهام‌داران در ایران قادر نیستند کارکنان شرکت را که طبق قوانین استخدامی در شرکت مشغول به کار هستند تغییر دهند، یا روابط با مشتریان، سرمایه‌پذیران، تأمین‌کنندگان خدمات و تجهیزات را متحول کنند. همچنین سهام‌داران خصوصی نمی‌توانند در کوتاه‌مدت روابط بازاری با کسب‌وکارهای پشتیبان شرکت را که در دوره دولتی به‌صورت انحصاری شکل گرفته است تغییر دهند.

در نتیجه، خصوصی‌سازی با انتقال مالکیت، محدودیت‌های زیادی برای گسترش رقابت در بازار دارد. درحالی‌که خصوصی‌سازی از پایین نتایج متفاوتی به دنبال خواهد داشت. در این روش از خصوصی‌سازی، دولت به بخش خصوصی اجازه می‌دهد که در بازار وارد شود (مانند قانون اجازه ورود بخش خصوصی به صنعت بیمه ایران در سال ۱۳۷۹). با توجه به جدول ۱ نتایج این روش خصوصی‌سازی به‌صورت زیر خواهد بود:

۱. اجازه ورود بخش خصوصی به بازار بر عناصر سه‌گانه بازار به‌طور مستقیم اثر خواهد داشت: در عنصر ساختار می‌تواند تعداد فروشندگان در بازار را افزایش دهد و موانع ورود را کاهش دهد. در عنصر رفتار می‌تواند ائتلاف‌های انحصاری موجود بین بنگاه‌ها را بشکند، راهبرد قیمت‌گذاری و تولیدی و سیاست‌های تحقیقی و تبلیغاتی بنگاه‌ها را تغییر دهد و در عنصر عملکرد می‌تواند سود یا سهم شرکت‌های موجود را کاهش دهد.

۲. ذی‌نفعان اصلی شرکت، به‌ویژه سهام‌داران و مدیران که باید شرکت را تأسیس کنند، با موانعی روبه‌رو هستند؛ از جمله ممکن است سرمایه قانونی اولیه تأسیس شرکت زیاد باشد، ریسک‌های متعددی وجود داشته باشد و مقررات بازار با فعالیت خصوصی در تعارض باشد (مانند قیمت‌گذاری دولتی در بازار بیمه).

۳. باید روابطی با ذی‌نفعان ثانویه و حاشیه‌ای بنگاه شکل بگیرد که این امر نیز فرایندی بلندمدت خواهد بود.

۴. مدیران در شرکت خصوصی با محدودیت‌های سخت بودجه‌ای روبه‌رو هستند، یعنی تأمین مالی شرکت از منابع داخلی و خارجی شرکت به‌سختی انجام می‌شود و مانند شرکت دولتی از پشتوانه منابع عمومی برخوردار نیستند. در نتیجه، برای تهیه خدمات پشتیبان، امکانات، نیروی انسانی و دیگر نیازها به بازارهای رقابتی رجوع می‌کنند.

۵. به‌موازات کارکردهای شرکت خصوصی در گسترش رقابت در کسب‌وکارهای مرتبط، یک پدیده مکمل نیز وجود دارد. معمولاً شرکت‌های دولتی، کالاها و خدمات مورد نیاز خود را مبتنی بر روابط پیچیده اداری از بازار تهیه می‌کنند. معمولاً برای کسب‌وکارهای ارائه‌کننده این محصولات، رقابت بازاری در اولویت نیست بلکه توانایی پیوند با شرکت‌های دولتی از اهمیت بیشتری برخوردار است. برعکس با توجه به تهیه رقابتی این محصولات توسط شرکت‌های خصوصی این شرکت‌ها با یکدیگر رقابت کرده و باعث گسترش حجم و بهبود کیفیت فعالیت‌های خود می‌شوند.

۶. گسترش رقابت در بازار خصوصی شده نه تنها بر رفتار و عملکرد بنگاه‌های تازه‌وارد تأثیر خواهد داشت بلکه رفتار و عملکرد بنگاه‌های دولتی موجود در بازار را نیز با شرایط رقابتی جدید تطبیق خواهد داد.

۴-۱ نتایج مطالعات مربوط به ارتباط خصوصی‌سازی با عملکرد

مگینسون و نتر بیان می‌کنند که خلاصه مطالعات انجام‌شده درباره خصوصی‌سازی در بیشتر کشورها نشان‌دهنده نتایج زیر است (مگینسون و نتر، ۲۰۰۱: ۱۹۰-۱۸۹):

- بنگاه‌های خصوصی بهتر از بنگاه‌های دولتی عمل می‌کنند و معمولاً از لحاظ آماری، عملکرد معنادارتری داشته‌اند.

- شواهد تجربی اندکی وجود دارد که خصوصی‌سازی به عملکرد بنگاه‌ها آسیب زده باشد حتی در روسیه و سایر کشورهای مستقل مشترک‌المنافع.

- پیامدهای بهتر خصوصی‌سازی هنگامی حاصل شده است که مالکان جدید متمرکزتر بوده‌اند نه خردتر؛

- خصوصی‌سازی در کشورهای شرق و مرکز اروپا و نیز در کشورهای منطقه بالتیک نسبت به کشورهای مستقل مشترک‌المنافع شوروی سابق، اثر مثبت بزرگ‌تری داشته است.
- طول دوره‌ای که یک کشور به صورت کمونیستی اداره شده است اگر به عنوان یک عامل انتخاب شود که تأثیر نهادها بر خصوصی‌سازی را نشان دهد، نتایج مطالعات بیانگر آن است که هرچه زمان کمونیستی بودن یک کشور کمتر باشد، عملکرد خصوصی‌سازی بهتر بوده است.

- رابطه بین خصوصی‌سازی، اصلاحات نهادی و عملکرد کل اقتصاد نشان می‌دهد که تغییر در مالکیت برای بهبود عملکرد کلان کافی نیست. منافع خصوصی‌سازی وقتی حاصل می‌شود که تغییر مالکیت با سایر اصلاحات ترکیب شود. اصلاحاتی مانند ایجاد نهادهایی برای موضوعات انگیزشی و قراردادی، سخت کردن محدودیت‌های بودجه‌ای، حذف موانع ورود به بازارها و ایجاد یک چارچوب قانونی و مقرراتی مؤثر.

- شواهد تجربی اقتصادهای در حال گذار نشان می‌دهد خصوصی‌سازی، عملکرد بنگاه‌ها را بهبود می‌بخشد، اما عوامل گوناگونی در این موفقیت مؤثرند. مهم‌ترین عامل این است که اگر به مدیران دولتی سابق اجازه داده شود تا کنترل بنگاه‌های خصوصی‌شده را به دست گیرند، نتایج ناامیدکننده‌ای به بار می‌آورند.

۲ سابقه بخش خصوصی در صنعت بیمه ایران

صنعت بیمه کشور در دوران بعد از انقلاب دوره‌های مالکیتی متفاوتی را سپری کرده است. ساختار مالکیت و فضای کسب‌وکار متناسب با آن در این دوره‌ها بر عملکرد این صنعت بسیار تأثیرگذار بوده است. با اینکه در دوران قبل از انقلاب علاوه بر دو شرکت خارجی، ۱۰ شرکت ایرانی وابسته به بخش خصوصی نیز فعالیت می‌کردند ولی بعد از انقلاب اسلامی همگی ملی شدند و اداره آنها به دولت واگذار شد.

شورای عالی انقلاب در تیر ماه ۱۳۵۸ همه شرکت‌های بیمه ایرانی را ملی اعلام کرد و بر پایه اصل (۴۴) قانون اساسی جمهوری اسلامی، تمامی فعالیت‌های بیمه‌ای دولتی اعلام شد. در سال‌های ۱۳۶۰ و ۱۳۶۱، فقط سه شرکت بیمه ایران، آسیا و البرز مجوز صادر کردن بیمه‌نامه را دریافت کردند. در سال ۱۳۶۲ نیز تأسیس صندوق بیمه محصولات کشاورزی تصویب شد و از سال ۱۳۶۴ در زیرمجموعه بانک کشاورزی شروع به کار کرد. سپس در سال ۱۳۶۷ از ادغام ۱۰ شرکت بیمه‌ای دیگر، شرکت بیمه دانا تأسیس شد. از سال ۱۳۷۳ نیز، شرکت بیمه توسعه صادرات کار خود را آغاز کرد و شمار شرکت‌های بیمه دولتی به ۶ شرکت رسید.

هیئت وزیران در شهریور ماه ۱۳۷۹ مقررات تأسیس و فعالیت مؤسسات بیمه در مناطق آزاد تجاری - صنعتی را تصویب کرد. همچنین مجلس شورای اسلامی در شهریور ماه ۱۳۸۰ با تصویب ماده واحده‌ای اجازه تأسیس مؤسسه‌های بیمه غیردولتی را به اشخاص داخلی داد تا زمینه فعالیت بیمه‌های خصوصی در کشور فراهم شود. با این مجوز ورود شرکت‌های بیمه خصوصی به بازار بیمه آزاد شد.

براساس این ماده واحده، به منظور تعمیم و گسترش صنعت بیمه در کشور و افزایش رقابت و کارایی در بازار بیمه و رفاه عمومی، گسترش امنیت اجتماعی و اقتصادی، توسعه سهم بیمه در رشد اقتصادی کشور و جلوگیری از ضرر و زیان جامعه مجوز تأسیس بیمه غیردولتی به اشخاص داده شد. طبق این ماده واحده سیاستگذاری در صنعت بیمه، نظارت بر فعالیت‌های بیمه‌ای و صدور مجوز فعالیت بیمه‌ای کماکان برای اعمال حاکمیت در اختیار دولت باقی ماند. با تصویب این قانون پانزده شرکت بیمه غیردولتی تا سال ۱۳۸۸ تأسیس شده است.

طبق ماده (۳۴) قانون برنامه سوم توسعه مصوب ۱۳۷۹ نوعی آزادسازی در بازار بیمه اتفاق افتاد زیرا انجام بیمه‌های دستگاه‌های دولتی که طبق ماده (۳۰) «قانون تأسیس بیمه مرکزی ایران و بیمه‌گری» مصوب ۱۳۵۰ به صورت انحصاری با شرکت بیمه ایران بود،

متوقف شد و به دستگاه‌های دولتی اجازه داده شد نسبت به عقد قرارداد بیمه با شرکت‌های بیمه داخلی اقدام کنند. این ماده در ماده (۴۲) قانون برنامه چهارم توسعه برای دوره (۱۳۸۸-۱۳۸۴) نیز تنفیذ شد. در واقع، طبق این ماده قانونی از سال ۱۳۷۹ دستگاه‌های دولتی، که بخش مهمی از تقاضای خدمات بازار بیمه را به خود اختصاص می‌دهند، اجازه یافتند از دیگر شرکت‌های بیمه داخلی نیز این خدمات را تهیه کنند.

با ابلاغ سیاست‌های کلی اصل (۴۴) قانون اساسی در سال‌های ۱۳۸۴ و ۱۳۸۵ و تصویب قانون اجرای سیاست‌های کلی اصل (۴۴) قانون اساسی در سال ۱۳۸۷، قرار شد ۸۰ درصد سهام سه شرکت بیمه دولتی شامل بیمه البرز، بیمه دانا و بیمه آسیا، که جزو گروه دوم این قانون محسوب می‌شوند، به بخش خصوصی، تعاونی (از جمله سهام عدالت) و عمومی غیردولتی واگذار شوند. در حالی که بیمه مرکزی و شرکت بیمه ایران، که جزو گروه سه قرار گرفتند، باید صددرصد سهام آنها در اختیار دولت باقی بماند. تاکنون ۸۰ درصد از مالکیت سهام دو شرکت بیمه البرز و آسیا در بورس اوراق بهادار به بخش غیردولتی واگذار شده است.

۳ نقش خصوصی‌سازی در عملکرد صنعت بیمه

روش خصوصی‌سازی در صنعت بیمه کشور که از سال ۱۳۷۹ شروع شد خصوصی‌سازی از پایین بود. از سال ۱۳۸۸ نیز خصوصی‌سازی به روش واگذاری مالکیت در شرکت‌های بیمه دولتی طبق سیاست‌های کلی اصل (۴۴) قانون اساسی شروع شد. در این مقاله می‌توان درباره آثار این دو روش خصوصی‌سازی بر عملکرد صنعت بیمه مطالعه کرد.

معیار مناسب برای نشان دادن خصوصی‌سازی از پایین در صنعت بیمه، سهم شرکت‌های بیمه خصوصی از کل حق بیمه در بازار بیمه کشور است. پس از آنکه قوانین مربوط به اجازه فعالیت شرکت‌های بیمه خصوصی در سال‌های ۱۳۷۹ و ۱۳۸۰ تصویب شد، این شرکت‌ها از سال ۱۳۸۱ شروع به فعالیت کردند. در این سال، شرکت‌های خصوصی بیمه

۹۳ میلیارد ریال حق بیمه دریافت کردند که ۱ درصد از کل حق بیمه بازار بود. ولی این سهم در سال‌های بعد افزایش یافت تا اینکه به ۲۲ درصد سهم بازار بیمه در سال ۱۳۸۶ رسید (جدول ۲).

جدول ۲ سهم فعالیت‌های بیمه‌ای در بخش دولتی و خصوصی براساس حق بیمه

سال	کل حق بیمه میلیارد ریال	دولتی میلیارد ریال	خصوصی میلیارد ریال	سهم دولتی درصد	سهم خصوصی درصد
۱۳۷۷	۲۰۱۹	۲۰۱۹	۰	۱۰۰/۰	۰/۰
۱۳۷۸	۳۰۰۳	۳۰۰۳	۰	۱۰۰/۰	۰/۰
۱۳۷۹	۴۰۶۳	۴۰۶۳	۰	۱۰۰/۰	۰/۰
۱۳۸۰	۵۷۴۰	۵۷۴۰	۰	۱۰۰/۰	۰/۰
۱۳۸۱	۹۱۷۹	۹۰۸۶	۹۳	۹۹/۰	۱/۰
۱۳۸۲	۱۲۷۴۳	۱۲۳۶۶	۳۷۸	۹۷/۰	۳/۰
۱۳۸۳	۱۷۳۱۸	۱۵۳۸۴	۱۹۳۴	۸۸/۸	۱۱/۲
۱۳۸۴	۲۱۵۳۰	۱۸۵۶۷	۲۹۶۳	۸۶/۲	۱۳/۸
۱۳۸۵	۲۶۵۶۱	۲۲۲۲۷	۴۳۳۴	۸۳/۷	۱۶/۳
۱۳۸۶	۳۳۸۲۹	۲۶۳۳۰	۷۴۹۹	۷۷/۸	۲۲/۲

مأخذ: سالنامه آماری صنعت بیمه، سال‌های مختلف.

۳-۱ تأثیر خصوصی‌سازی بر حجم فعالیت‌های بیمه‌ای

حجم فعالیت‌های بیمه‌ای را می‌توان با شاخص‌های مختلفی نشان داد. همه شاخص‌ها نشان‌دهنده رشد قابل ملاحظه حجم فعالیت‌های صنعت بیمه کشور پس از برنامه خصوصی‌سازی سال ۱۳۷۹ است. سهم فعالیت‌های بیمه‌ای از تولید ناخالص داخلی به قیمت ثابت با اینکه در سال ۱۳۸۱ فقط ۰/۲۵ درصد بود در سال ۱۳۸۶ به ۰/۴۶ درصد

افزایش یافت. همچنین، نسبت حق بیمه تولیدی به تولید ناخالص داخلی اسمی در سال ۱۳۸۱ حدود ۱ درصد بود، در حالی که در سال ۱۳۸۶ به ۱/۱۷ درصد رسید. علاوه بر این، حق بیمه سرانه در کشور در سال ۱۳۸۱ فقط ۱۷/۳ دلار بود که در سال ۱۳۸۶ به ۵۰/۲ دلار افزایش یافت (جدول ۳).

جدول ۳ سهم فعالیت‌های صنعت بیمه از تولید ناخالص داخلی در ایران

سال	تولید ناخالص داخلی به قیمت ثابت (میلیارد ریال)	فعالیت‌های صنعت بیمه به قیمت ثابت (میلیارد ریال)	سهم فعالیت‌های بیمه‌ای از تولید ناخالص داخلی به قیمت ثابت (درصد)	نسبت حق بیمه به تولید ناخالص داخلی اسمی (درصد)	حق بیمه سرانه (دلار)
۱۳۷۷	۳۰۰/۱۴۰	۴۹۵	۰/۱۷	۰/۶۱	۱۸/۶
۱۳۷۸	۳۰۴/۹۴۱	۵۵۱	۰/۱۸	۰/۶۹	۸/۸
۱۳۷۹	۳۲۰/۰۶۹	۶۵۱	۰/۲۰	۰/۷۰	۷/۹
۱۳۸۰	۳۳۰/۵۶۵	۸۲۶	۰/۲۵	۰/۸۶	۱۱/۲
۱۳۸۱	۳۵۷/۶۷۱	۱۰۲۸	۰/۲۹	۱/۰۰	۱۷/۳
۱۳۸۲	۳۸۵/۶۳۰	۱۶۵۲	۰/۴۳	۱/۱۳	۲۲/۸
۱۳۸۳	۴۱۰/۴۲۹	۱۸۷۰	۰/۴۶	۱/۱۹	۲۹/۴
۱۳۸۴	۴۳۸/۹۰۰	۲۰۱۷	۰/۴۶	۱/۱۶	۳۴/۹
۱۳۸۵	۴۶۷/۹۳۰	۲۱۴۲	۰/۴۶	۱/۱۷	۴۰/۸
۱۳۸۶	۴۹۹/۰۷۱	۲۲۷۹	۰/۴۶	۱/۱۷	۵۰/۲

مأخذ: حساب‌های ملی، سالنامه آماری صنعت بیمه، سال‌های مختلف.

روند تغییرات صنعت بیمه در سال‌های ۱۳۸۱ تا ۱۳۸۶ نشان از گسترش این صنعت دارد (جدول ۴). تعداد شرکت‌های بیمه در این سال‌ها از پنج شرکت به نوزده شرکت

رسیده است. همچنین، تعداد نمایندگان، تعداد کارگزاران، تعداد شعب شرکت‌ها و تعداد کارکنان شرکت‌های بیمه سالانه به‌طور متوسط بیش از ۸ درصد رشد داشته است.

جدول ۴ صنعت بیمه ایران طی سال‌های ۱۳۸۱ تا ۱۳۸۶

عنوان	۱۳۸۱	۱۳۸۲	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸۶	رشد متوسط از ۱۳۸۱ تا ۱۳۸۶ (درصد)
شرکت‌های بیمه	۵	۱۲	۱۷	۱۸	۱۹	۱۹	۴۷
نمایندگی شرکت‌های بیمه	۵۸۴۸	۶۵۱۴	۶۶۰۰	۷۱۳۴	۷۸۵۲	۸۵۳۲	۸
کارگزاران بیمه	۱۷۳	۲۰۳	۲۳۳	۲۵۷	۲۶۳	۲۶۶	۹
شعب شرکت‌های بیمه	۳۷۳	۴۰۰	۴۱۰	۴۲۴	۵۳۵	۵۷۵	۹
کارکنان شرکت‌های بیمه (نفر)	۶۲۶۳	۶۵۰۰	۶۸۲۸	۷۲۱۸	۹۵۱۹	۱۰۷۱۸	۱۲

مأخذ: سالنامه آماری صنعت بیمه، سال‌های مختلف.

۳-۲ تأثیر خصوصی‌سازی بر تنوع محصولات صنعت بیمه

با بررسی اینکه در صنعت بیمه کشور چه رشته‌های جدیدی معرفی شده‌اند یا چه فعالیت‌هایی جدیداً از خدمات بیمه‌ای استفاده می‌کنند، می‌توان نشان داد که ورود شرکت‌های بیمه خصوصی چه اثری بر تنوع بخشی محصولات بیمه‌ای داشته است. در سال‌های گذشته، شرکت‌های بیمه دولتی ایران به صورت متمرکز و سنتی بیشتر در رشته‌های آتش سوزی، بدنه و شخص ثالث اتومبیل فعالیت می‌کردند در حالی که امروزه بیمه اعتبار و بیمه نفت و انرژی که در سال‌های قبل از ۱۳۸۰ در بازار بیمه نبوده‌اند یا اینکه نقش چندانی نداشته‌اند در صنعت بیمه اهمیت بیشتری یافته‌اند. شایان ذکر است در سال‌های اخیر هفده نوع بیمه مسئولیت جدید، چهار نوع بیمه عمر جدید و ۶ نوع بیمه

درمان جدید، بیمه اجاره‌بها، بیمه بدنه قطار و ... به پوشش‌های بیمه‌ای اضافه شده است (بیمه مرکزی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۸: ۷۸-۸۸).

از طریق شاخص تمرکز فعالیت‌های بیمه‌ای می‌توان متنوع شدن فعالیت‌های بیمه‌ای را تحلیل کرد. برای این منظور سهم چهار رشته اصلی در صنعت بیمه، بدون لحاظ بیمه شخص ثالث، از حق بیمه بازار به وسیله شاخص تمرکز هیرشمن - هرfindal^۱ محاسبه شده است (جدول ۵). نتایج نشان می‌دهد مقدار این شاخص در سال ۱۳۸۱ حدود ۷/۲ درصد و در سال ۱۳۸۶ حدود ۸/۲ درصد است. بنابراین براساس این داده‌ها می‌توان گفت خصوصی‌سازی در سال‌های اخیر اثر محدودی بر تنوع‌بخشی محصولات بیمه داشته است.

جدول ۵ شاخص تمرکز حق بیمه برحسب نوع بیمه

(درصد)

سال	۱۳۷۶	۱۳۷۷	۱۳۷۸	۱۳۷۹	۱۳۸۰	۱۳۸۱	۱۳۸۲	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸۶
شاخص تمرکز ساده کل بازار بیمه	۷۶/۷	۷۵/۹	۷۱/۸	۷۲/۴	۷۲/۲	۶۸/۸	۶۸/۶	۷۴/۱	۷۶/۲	۷۳/۰	۷۳/۴
شاخص تمرکز ساده بدون بیمه شخص ثالث	۶۸/۹	۶۵/۷	۵۹/۸	۶۲/۲	۵۶/۹	۵۳/۱	۵۱/۱	۵۶/۶	۵۸/۰	۵۰/۴	۵۲/۱
شاخص تمرکز هیرشمن - هرfindal بدون بیمه شخص ثالث	۱۲/۴	۱۱/۴	۹/۲	۱۰/۰	۸/۲	۷/۲	۶/۹	۹/۸	۱۰/۳	۹/۰	۸/۲

مأخذ: محاسبات مؤلفان.

۱. Hirshman and Herfindhal Index: که براساس مجموع سهم هر رشته به توان دو محاسبه شده است. برای

مطالعه بیشتر به یوسفی (۱۳۸۲) مراجعه شود.

۳-۳ تأثیر روش خصوصی سازی از پایین بر عملکرد بنگاه های بیمه دولتی

خصوصی سازی از پایین نه تنها بر حجم کل بازار بیمه تأثیر دارد بلکه با گسترش رقابت بر عملکرد بنگاه های بیمه دولتی نیز اثر گذار است. در این قسمت، با استفاده از آمارهای موجود و معیارهای ارزیابی عملکرد، اثر خصوصی سازی از پایین بر عملکرد شرکت های بیمه ارزیابی می شود (جدول ۶).

شاخص نسبت پوشش شرکت های بیمه دولتی بر مبنای دارایی های جاری و سرمایه گذاری محاسبه شده است. این شاخص در سال ۱۳۸۶ نسبت به سال ۱۳۸۱ در دو شرکت بیمه ایران و بیمه دانا افزایش و در دو شرکت بیمه آسیا و بیمه البرز کاهش یافته است. نسبت پوشش در کل شرکت های بیمه دولتی، در دوره مورد بررسی از ۸۵ درصد به ۹۸ درصد افزایش یافته است که نشان می دهد روند افزایشی این شاخص با خصوصی سازی صنعت بیمه همراه بوده است.

جدول ۶ معیارهای ارزیابی عملکرد شرکت های بیمه دولتی در دوره خصوصی سازی از پایین

شاخص	نسبت پوشش	نسبت درآمد کل به هزینه کل	نسبت سود کل به درآمد کل	نرخ بازده سرمایه گذاری
سال	نسبت دارایی های قابل قبول شرکت به حق بیمه دریافتی (درصد)	(درصد)	(درصد)	نسبت سود به دارایی های شرکت (درصد)
۱۳۷۸	۱۰۳	۱۰۴/۷	۴/۵	۵/۴۰
۱۳۷۹	۹۲	۱۰۳/۶	۳/۵	۴/۴۵
۱۳۸۰	۸۸	۱۰۳/۱	۳/۰	۴/۱۶
۱۳۸۱	۸۵	۱۰۲/۷	۲/۶	۳/۱۴
۱۳۸۲	۹۳	۱۰۲/۹	۲/۸	۳/۱۱

جدول ۶ معیارهای ارزیابی عملکرد شرکت‌های بیمه دولتی در دوره خصوصی‌سازی از پایین

۵/۷۴	۵/۰	۱۰۵/۳	۹۶	۱۳۸۳
۴/۸۱	۴/۰	۱۰۴/۲	۱۰۱	۱۳۸۴
۱/۷۰	۱/۵	۱۰۱/۵	۹۶	۱۳۸۵
۲/۶۴	۲/۳	۱۰۲/۳	۹۸	۱۳۸۶
ضریب خسارت بیمه‌های اجباری	ضریب خسارت بیمه‌های اختیاری	ضریب خسارت کل	نسبت درآمد کل به تعداد کارکنان	شاخص
نسبت خسارت پرداخت‌شده در بیمه‌های اختیاری به حق بیمه دریافتی از بیمه‌های اختیاری (درصد)	نسبت خسارت پرداخت‌شده در بیمه‌های اجباری به حق بیمه دریافتی از بیمه‌های اجباری (درصد)	مجموع خسارت پرداختی شرکت به مجموع حق بیمه دریافتی (درصد)	میلیون ریال	سال
۱۱۹	۵۵	۷۴	۵۶۸	۱۳۷۸
۱۱۹	۵۳	۷۱	۷۰۱	۱۳۷۹
۱۲۹	۵۵	۸۱	۱۰۵۰	۱۳۸۰
۱۲۸	۵۶	۸۰	۱۹۳۵	۱۳۸۱
۱۰۹	۵۲	۷۴	۲۶۶۲	۱۳۸۲
۱۰۶	۶۰	۷۹	۳۴۳۸	۱۳۸۳
۱۰۱	۶۸	۸۲	۴۱۸۸	۱۳۸۴
۱۰۷	۵۶	۷۸	۴۱۶۴	۱۳۸۵
۱۰۹	۴۸	۷۵	۴۳۷۳	۱۳۸۶

مأخذ: محاسبات مؤلفان براساس سالنامه آماری صنعت بیمه، سال‌های مختلف.

شاخص نسبت درآمد کل به هزینه کل شرکت‌های بیمه دولتی نشان می‌دهد که این شرکت‌ها به‌ازای پرداختی‌ها یا هزینه‌های خود، چه مقدار دریافتی یا درآمد داشته‌اند. این شاخص به نوعی می‌تواند معرف سودآوری شرکت‌های بیمه باشد. محاسبات نشان می‌دهد که این نسبت در سال ۱۳۸۶ نسبت به ۱۳۸۰ فقط در شرکت بیمه ایران افزایش یافته و در سه شرکت دیگر و در کل شرکت‌ها کاهش یافته است. این امر حاکی از کاهش سودآوری شرکت‌های بیمه دولتی طی سال‌های پس از ورود شرکت‌های بیمه خصوصی به بازار است.

شاخص نسبت سود کل به درآمد کل سودآوری همه فعالیت‌های شرکت بیمه را دربرمی‌گیرد و میزان بازدهی فعالیت شرکت را در طول زمان به‌خوبی ارائه می‌کند. وضعیت این شاخص در دوره پس از خصوصی‌سازی از پایین همانند شاخص نسبت درآمد کل به هزینه کل، بدتر شده است.

شاخص نرخ بازده سرمایه‌گذاری نشان‌دهنده میزان استفاده از دارایی‌ها در ایجاد و افزایش سودآوری شرکت است. هرچه این نسبت بیشتر باشد شرکت از دارایی‌های در اختیار خود به‌منظور کسب سود، بهتر استفاده کرده است. وضعیت این شاخص نیز در دوره پس از خصوصی‌سازی از پایین همانند شاخص نسبت درآمد کل به هزینه کل، بدتر شده است. شاخص‌های سودآوری به این دلیل در شرکت‌های بیمه دولتی پس از خصوصی‌سازی کاهش یافته است که ورود رقبای جدید باعث شده است که شرکت‌های دولتی مقداری از سهم خود از درآمد بازار را از دست بدهند.

شاخص نسبت درآمد کل به تعداد کارکنان نشان می‌دهد که به‌طور متوسط هر نفر شاغل در شرکت بیمه، چه میزان درآمد برای شرکت، کسب کرده است. افزایش این نسبت می‌تواند ناشی از افزایش میزان دریافتی‌های شرکت یا کاهش کارکنان شاغل در شرکت بیمه باشد که به نوعی بیانگر میزان بهره‌وری کارکنان شرکت‌های بیمه است. رقم این شاخص برای شرکت‌های بیمه دولتی نشان می‌دهد که در سال ۱۳۸۶ نسبت به ۱۳۸۰ در

تمامی شرکت‌ها و در کل افزایش یافته است. هرچند میزان درآمد به صورت اسمی است ولی با توجه به چند برابر شدن رقم این شاخص، مقدار آن به صورت واقعی هم افزایش داشته است.

شاخص ضریب خسارت کل، سهم خسارت‌های پرداختی توسط شرکت بیمه از کل حق بیمه‌های دریافتی را نشان می‌دهد. با افزایش این نسبت، شرکت بیمه سود کمتری خواهد داشت. ضریب خسارت کل در سال ۱۳۸۶ نسبت به سال ۱۳۸۰ فقط برای شرکت بیمه ایران روند کاهشی داشته است. با توجه به نقش مسلط این شرکت در بازار بیمه، ضریب خسارت کل شرکت‌های بیمه دولتی نیز کاهش یافته است. همچنین ضریب خسارت بیمه‌های اجباری در سال ۱۳۸۶ نسبت به سال ۱۳۸۰ برای سه شرکت بیمه ایران، آسیا و البرز کاهش یافته که به نوبه خود به کاهش ضریب خسارت کل شرکت‌های بیمه دولتی از ۱۲۹ به ۱۰۹ درصد منجر شده است. این تغییرات بسیار تحت تأثیر تصمیمات دولت درباره بیمه شخص ثالث نیز بوده است.

ضریب خسارت بیمه‌های اختیاری در سال ۱۳۸۶ نسبت به سال ۱۳۸۰ برای دو شرکت بیمه ایران و دانا کاهش ولی برای دو شرکت بیمه آسیا و البرز افزایش یافته است. در کل، ضریب خسارت برای شرکت‌های بیمه دولتی از ۵۵ درصد به ۴۸ درصد کاهش یافته است. این تغییرات بیانگر عملکرد بهتر شرکت‌های بیمه دولتی طی سال‌های مورد بررسی است.

برای بررسی دقیق‌تر ارتباط بین معیارهای عملکرد شرکت‌های بیمه دولتی با خصوصی‌سازی از پایین یک معادله رگرسیونی با استفاده از داده‌های ترکیبی (سری زمانی و مقطعی) چهار شرکت بیمه دولتی طی دوره ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۶ نیز برآورد شد. در این معادله، متغیر وابسته یکی از معیارهای عملکرد شرکت‌های بیمه و متغیر توضیحی درجه خصوصی‌سازی از پایین است. نتایج این برآورد که در جدول ۷ آمده است، تقریباً نتایج تحلیل آماری را تأیید می‌کند.

جدول ۷ ارتباط بین معیارهای عملکرد شرکت‌های بیمه دولتی با خصوصی سازی از پایین

نام شاخص	نسبت پوشش	نسبت درآمد کل به هزینه کل	نسبت سود کل به درآمد کل	نرخ بازده سرمایه‌گذاری
مقدار ارتباط	-۰/۱۲	-۰/۱۶	-۰/۱۴	-۰/۱۴
معداری آماری	معدادار نیست	معدادار در سطح ۹۵ درصد	معدادار در سطح ۹۵ درصد	معدادار در سطح ۹۵ درصد
تعداد مشاهده	۲۸	۲۸	۲۸	۲۸
نام شاخص	نسبت درآمد کل به تعداد کارکنان	ضریب خسارت کل	ضریب خسارت بیمه‌های اختیاری	ضریب خسارت بیمه‌های اجباری
مقدار ارتباط	۱۳/۶۸	۰/۱۰	۰/۱۶	-۰/۸۵
سطح معداری	معدادار در سطح ۹۹ درصد	معدادار نیست	معدادار نیست	معدادار در سطح ۹۰ درصد
تعداد مشاهده	۲۸	۲۸	۲۸	۲۸

مأخذ: همان.

در مجموع نتایج برآوردهای رگرسیونی نشان می‌دهد که عملکرد شرکت‌های بیمه دولتی در سال‌های خصوصی سازی با توجه به شاخص نسبت پوشش (دارایی به حق بیمه) بهبود یافته است. اما شاخص‌های نسبت درآمد کل به هزینه کل، نسبت سود کل به درآمد کل و نرخ بازده سرمایه‌گذاری (نسبت سود به دارایی شرکت‌ها) بدتر شده است، با توجه به شاخص نسبت درآمد کل به تعداد کارکنان (برحسب ارزش اسمی درآمد) بهبود یافته و با توجه به شاخص‌های ضریب خسارت کل، ضریب خسارت بیمه‌های اختیاری و ضریب خسارت بیمه‌های اجباری بهبود یافته است.

بنابراین پس از خصوصی‌سازی، از لحاظ سودآوری عملکرد بنگاه‌های بیمه دولتی بدتر شده است که این امر به دلیل شکسته شدن انحصار این شرکت‌ها در ارائه خدمات بیمه‌ای به بخش دولتی و خصوصی بوده است. در واقع، بدتر شدن شاخص‌های سودآوری این شرکت‌ها در راستای افزایش رفاه اجتماعی بوده است. اما عملکرد این بنگاه‌ها درباره سایر شاخص‌های عملکردی بهتر شده است. این امر نشان می‌دهد گسترش رقابت از طریق خصوصی حتی توانسته عملکرد بنگاه‌های دولتی را نیز بهبود بخشد.

۳-۴ تأثیر خصوصی‌سازی از طریق واگذاری مالکیت بر عملکرد شرکت‌های دولتی واگذار شده

با توجه به شروع واگذاری شرکت‌های بیمه دولتی از مهرماه ۱۳۸۸ هنوز اطلاعات کافی برای بررسی تأثیر خصوصی‌سازی از طریق واگذاری مالکیت بر عملکرد شرکت‌های دولتی واگذار شده وجود ندارد. با این حال می‌توان از طریق ترکیب سهام‌داران و مدیران این شرکت‌ها تا حدودی تغییرات عملکردی این شرکت‌ها را بررسی کرد. همان‌طور که در جدول ۸ نشان داده شده پس از واگذاری بیمه البرز هنوز ۴۵ درصد از سهام این شرکت در اختیار سهام‌داران دولتی است که مجموعه وزارت امور اقتصادی و دارایی هستند. همچنین، ۴۱ سهام این شرکت نیز در اختیار مؤسسات عمومی با کنترل دولتی (یا شبه‌دولتی) قرار گرفته است. در واقع هنوز دولت به عنوان سهام‌دار عمده، مدیریت این شرکت را در اختیار دارد و شرایط نسبت به قبل تغییر چندانی نکرده است. البته شفافیت عملکردی شرکت از زمان پذیرش در بورس اوراق بهادار به دلیل انتشار گزارش‌های مالی و تغییرات قیمت سهام شرکت بهبود یافته است.

جدول ۸ وضعیت سهام داران شرکت بیمه البرز در تاریخ ۱۳۸۹/۳/۲۶
(شروع واگذاری در تاریخ ۱۳۸۸/۷/۱۵)

درصد سهام	ماهیت سهام داران	درصد سهام	سهام دار
۴۵/۰	دولت و شرکت های دولتی	۲۰/۰	دولت جمهوری اسلامی ایران
		۵/۰	سازمان خصوصی سازی - وکالتی
		۲۰/۰	بانک ملت
۴۱/۳	مؤسسات عمومی شبه دولتی	۱۱/۶	سازمان تأمین اجتماعی
		۱۱/۰	شرکت سرمایه گذاری توسعه صنعتی ایران
		۴/۹	مؤسسه صندوق بیمه اجتماعی روستاییان و عشایر
		۴/۵	شرکت سرمایه گذاری آتیه صبا
		۴/۰	سازمان تأمین اجتماعی نیروهای مسلح
		۲/۹	شرکت سرمایه گذاری صبا تأمین
		۱/۶	شرکت مدیریت سرمایه گذاری بانک مسکن
		۱/۰	شرکت خدمات مدیریت و تحقیقات سرمایه گذاران صندوق
۱۳/۷	سایر (عمومی و خصوصی)	۱۳/۷	سایر
۱۰۰/۰		کل سهام	

مأخذ: پایگاه اطلاع رسانی سازمان بورس اوراق بهادار.

جدول ۹ وضعیت سهام‌داران شرکت بیمه آسیا در تاریخ ۱۳۸۹/۳/۲۶
(شروع واگذاری در تاریخ ۱۳۸۸/۱۰/۲)

درصد سهام	ماهیت سهام‌داران	درصد سهام	سهام‌دار
۲۳/۲	دولت و شرکت‌های دولتی	۱۸/۲	دولت جمهوری اسلامی ایران
		۵/۰	سازمان خصوصی‌سازی - وکالتی
۱۹/۳	مؤسسات عمومی شبه‌دولتی	۱۱/۶	سازمان تأمین اجتماعی
		۴/۰	سازمان تأمین اجتماعی نیروهای مسلح
		۳/۸	شرکت سرمایه‌گذاری آتیه صبا
۵۷/۴	سایر اشخاص (عمومی و خصوصی)	۹/۹	شرکت پرشیا ایکوئیتی فاند
		۱۲/۶	شرکت مهندسی سیستم یاس ارغوانی
		۲۱/۸	اشخاص حقیقی
		۴/۳	شرکت مهندسی نرم‌افزار شقایق
		۸/۹	سایر سهام‌داران
۱۰۰/۰			کل سهام

مأخذ: همان.

اما وضعیت سهام‌داران شرکت بیمه آسیا پس از واگذاری با بیمه البرز متفاوت است (جدول ۹). از مجموع سهام‌داران این شرکت ۲۳ درصد دولتی، ۱۹ درصد شبه‌دولتی و ۵۸ درصد خصوصی (بدون در نظر گرفتن ماهیت برخی سهام‌داران) است. در این شرکت نیز هنوز دولت به عنوان سهام‌دار عمده نقش دارد. به همین دلیل است که اعضای هیئت‌مدیره این شرکت با گذشت بیش از شش ماه از واگذاری آن در تاریخ ۱۳۸۸/۱۰/۲ هنوز هیچ تغییری نکرده است.

۴ جمع‌بندی و پیشنهادات

برنامه خصوصی‌سازی صنعت بیمه ایران که از سال ۱۳۷۹ شروع شده به صورت خصوصی‌سازی از پایین بوده است. هرچند از سال ۱۳۸۸ خصوصی‌سازی در صنعت بیمه با واگذاری مالکیت شرکت‌های بیمه تکمیل‌تر شده است. خصوصی‌سازی از پایین در صنعت بیمه توانسته است با گسترش رقابت این نتایج را به دنبال داشته باشد: حجم فعالیت‌های بیمه‌ای را در کشور گسترش دهد، تنوع بخشی محصولات صنعت بیمه را بهبود بخشد و با ایجاد رقابت بر عملکرد شرکت‌های بیمه دولتی تأثیر مثبت داشته است. بنابراین، واگذاری بنگاه‌های بیمه دولتی نیز باید به نحوی انجام شود که بتواند در این صنعت رقابت را افزایش دهد. این در حالی است که واگذاری بنگاه‌های بیمه دولتی البرز و آسیا به مؤسسات شبه‌دولتی و نیز سهام‌دار عمده ماندن دولت در شرکت‌های واگذار شده باعث شده که مدیریت دولتی در بنگاه‌های بیمه دولتی ادامه یابد. با این حال، چون هنگام نگارش این مقاله، کمتر از یک سال از این واگذاری گذشته است درباره اثر خصوصی‌سازی بر کارایی این شرکت‌ها هنوز نمی‌توان اظهار نظر کرد.

به منظور تکمیل برنامه خصوصی‌سازی صنعت بیمه در کشور باید آزادسازی و مقررات‌زدایی در صنعت بیمه در چارچوب اصلاح نهاد تنظیم مقررات ادامه یابد. بدین منظور باید مقررات‌گذاری تعرفه‌ای در صنعت بیمه (به ویژه نرخ‌گذاری دولتی) به سمت مقررات‌گذاری مالی حرکت کند. همچنین لازم است که نهاد تنظیم مقررات صنعت بیمه کشور (به ویژه بیمه مرکزی ایران) به عنوان نهاد بی طرف در بازار بیمه فعال باشد تا به رقابت در این بازار آسیب وارد نشود. بنابراین، شرکت‌های بیمه‌ای که دولتی باقی خواهند ماند لازم است که مسئولیت سهام‌داری آنها از بیمه مرکزی منفک و به سایر اجزای دولت مانند معاونت بیمه‌ای وزارت امور اقتصاد و دارایی انتقال یابد.

برای رقابت عادلانه در بازار بیمه، لازم است طبق قانون اجرای سیاست‌های کلی اصل (۴۴) قانون اساسی، هر امتیازی که برای بنگاه‌های دولتی مقرر شده، عیناً و با اولویت برای

بنگاه یا فعالیت اقتصادی مشابه در بخش خصوصی، تعاونی و عمومی غیردولتی نیز در نظر گرفته شود. همچنین لازم است که همانند بنگاه‌های بیمه خصوصی برای شرکت‌های بیمه دولتی نیز محدودیت‌های سخت بودجه‌ای برقرار شود. از این رو لازم است که ماده (۳۰) قانون بیمه مرکزی ایران و بیمه‌گری همانند قانون برنامه سوم و چهارم به‌طور دائم لغو شود. همچنین برای گسترش رقابت در بازار بیمه باید بازارهای مرتبط با این صنعت به‌ویژه، توسعه کسب و کارهای مرتبط با صنعت بیمه مانند تجارت الکترونیک، بازاریابی و فروش، آموزش و تحقیقات و مؤسسات رتبه‌بندی در دستور کار قرار گیرد.

منابع و مأخذ

- بیمه آسیا (۱۳۸۹). گزارش هیئت‌مدیره شرکت بیمه آسیا به مجمع عمومی صاحبان سهام برای سال مالی ۱۳۸۹، پایگاه اطلاع‌رسانی سازمان بورس اوراق بهادار.
- بیمه البرز (۱۳۸۹). گزارش هیئت‌مدیره شرکت بیمه آسیا به مجمع عمومی عادی سالیانه برای سال مالی منتهی به ۲۹ اسفند ۱۳۸۹، پایگاه اطلاع‌رسانی سازمان بورس اوراق بهادار.
- بیمه مرکزی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۵). *راهکارهای توسعه رقابت در بازار بیمه کشور*، مجموعه مقالات یازدهمین سمینار بیمه و توسعه در آذر ۱۳۸۳.
- بیمه مرکزی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۸). *صنعت بیمه در ایران: چالش‌ها و راهکارها*.
- بیمه مرکزی جمهوری اسلامی ایران، سالنامه آماری صنعت بیمه، سال‌های مختلف.
- فاتیح‌زاده، محسن (۱۳۸۷). «مقایسه چگونگی شرکت‌داری دولت، سازمان تأمین اجتماعی و بنیاد مستضعفان (مورد صنعت خودرو و ساخت قطعات بورس اوراق بهادار)»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه تهران.
- کولیس، جان و فیلیپ جونز (۱۹۹۸). *مالیه عمومی و انتخاب عمومی*، ترجمه الیاس نادران، آرش اسلامی و علی چشمی، انتشارات سمت، ۱۳۸۸.
- گلستانی، مژده (۱۳۸۶). «بررسی روند کارایی شرکت‌های بیمه دولتی در سال‌های ۱۳۸۰-۱۳۸۴ با استفاده از مدل DEA»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد مدیریت بازرگانی، دانشکده حسابداری و مدیریت، دانشگاه علامه طباطبایی.
- معاونت برنامه‌ریزی و بررسی‌های اقتصادی (۱۳۸۲). *ارزیابی عملکرد شرکت‌های بیمه و بررسی مقایسه‌ای عملکرد آنها با شرکت‌های بیمه خارجی*، وزارت بازرگانی.
- مگینسون، ویلیام و جفری نتر (۲۰۰۱). «از دولت تا بازار: بررسی مطالعات تجربی درباره خصوصی‌سازی» در کتاب *الزامات و نتایج خصوصی‌سازی*، ترجمه علی چشمی، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۹.
- یوسفی، محمدقلی (۱۳۸۲). *اقتصاد صنعتی*، انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی، جلد اول.
- Kornai, Janos & Eric Maskin & Gerard Roland (2003). "Understanding the Soft

Budget Constraint," *Journal of Economic Literature*, Vol. 41 (4).

Baumol, William J. (1982). "Contestable Markets: An Uprising in the Theory of Industry Structure," *American Economic Review*, American Economic Association, Vol. 72 (1).

Douma, Sytse and Hein Schreuder (1998). *Economic Approaches to Organization*, Prentice Hall.

Meggison; William L. and Jeffrey M. Netter (2001). *From State to Market: A Survey of Empirical Studies on Privatization*, *Journal of Economic Literature*, Vol. 39, No. 2.

Sheshinski, Eytan and Luis Felipe Lopez-Calva (1999). "Privatization and its Benefits: Theory and Evidence," *HIID Discussion Paper 698*, Harvard University.